

УДК 344.1.122(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.111>

БОЙОВИЙ ІМУНІТЕТ: ЗМІНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Устінова О.,
слухач 1-го курсу
Національного університету оборони України

Медвідь Л.П.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри військового права
та правоохоронної діяльності
інституту стратегічних комунікацій
Національного університету оборони України
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0035-9748>

Устінова О., Медвідь Л.П. Бойовий імунітет: зміни до законодавства України.

Стаття присвячена аналізу законодавчих змін щодо впровадження принципу (інституту) бойового імунітету в українське законодавство. Встановлено, що вперше на законодавчому рівні цей правовий інститут запроваджено Законом України від 15 березня 2022 року № 2124-IX. У матеріалі детально розглядаються зміни до Кримінального кодексу України, Закону України «Про оборону України», а також до Закону України «Про правовий режим воєнного стану». У вказаних нормативно-правових актах визначається поняття бойового імунітету, суб'єкти та механізми його застосування.

Досліджується міжнародний досвід застосування подібних правових інститутів, зокрема практика Сполучених Штатів Америки та Великої Британії. Аналізуються категорії осіб, на яких поширюється дія бойового імунітету, а саме: військовослужбовці, члени добровольчих формувань територіальної оборони, працівники правоохоронних органів та цивільні особи, залучені до оборони країни.

Особлива увага приділяється розмежуванню між виключенням кримінальної протиправності діянь та звільненням від кримінальної відповідальності. Підкреслюється, що бойовий імунітет не є абсолютним і не поширюється на випадки порушення міжнародного права, законів та звичаїв ведення війни. Важливий акцент робиться на тому, що відповідальність не покладається в тому разі, якщо нанесені збитки та наслідки були обумовлені факторами, які об'єктивно не могли бути враховані або передбачені навіть за умови розумної обачності в процесі планування та реалізації відповідних дій.

У статті також висвітлюються певні прогалини та неточності в законодавстві, зокрема щодо зберігання зброї та боєприпасів та пропонуються шляхи вдосконалення правового регулювання інституту бойового імунітету. З'ясовано, що введення інституту бойового імунітету в умовах широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України є нагальним та необхідним. Наголошується на стратегічній важливості впровадження принципу бойового імунітету для забезпечення обороноздатності, ефективного захисту держави та мінімізації юридичних ризиків для захисників України.

Ключові слова: бойовий імунітет, кримінальна відповідальність, воєнний стан, збройний конфлікт, правовий захист, військове командування, територіальна оборона, законодавчі зміни, правопорушення, міжнародне право.

Ustinova O., Medvid L.P. Combat immunity: amendments to the legislation Ukraine.

The article is devoted to the analysis of legislative changes regarding the introduction of the principle (institution) of combat immunity into Ukrainian legislation. It is established that for the first time at the legislative level this legal institution was introduced by the Law of Ukraine dated March 15, 2022 No. 2124-IX. The material examines in detail the amendments to the Criminal Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Defense of Ukraine", as well as the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law". The specified regulatory legal acts define the concept of combat immunity, subjects and mechanisms of its application.

The international experience of applying similar legal institutions is studied, in particular the practice of the United States of America and Great Britain. The categories of persons to whom combat immunity applies are analyzed, namely: military personnel, members of volunteer territorial defense formations, law enforcement officers and civilians involved in the defense of the country.

Particular attention is paid to the distinction between the exclusion of criminal wrongfulness of acts and exemption from criminal liability. It is emphasized that combat immunity is not absolute and does not apply to cases of violation of international law, laws and customs of warfare. An important emphasis is placed on the fact that liability is not imposed if the damage and consequences were caused by factors that objectively could not be taken into account or foreseen even with reasonable care in the process of planning and implementing the relevant actions. The article also highlights certain gaps and inaccuracies in the legislation, in particular regarding the storage of weapons and ammunition, and suggests ways to improve the legal regulation of the institution of combat immunity. It is found that the introduction of the institution of combat immunity in the context of large-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine is urgent and necessary. The strategic importance of implementing the principle of combat immunity is emphasized to ensure defense capability, effective protection of the state, and minimizing legal risks for the defenders of Ukraine.

Key words: combat immunity, criminal liability, martial law, armed conflict, legal protection, military command, territorial defense, legislative changes, offenses, international law.

Постановка проблеми. З початком збройної агресії РФ проти України для її відсічі були залучені Збройні Сили України, інші військові формування, громадяни. Будь-який збройний конфлікт має своїм наслідком заподіяння різноманітної шкоди як ворогу, так і певним інтересам, які мають зовнішню подібність до правоохоронних. Оскільки діяльність військовослужбовців та інших осіб, спрямована на відсіч та стримування збройної агресії російської федерації або агресії іншої країни – вона не може вважатися суспільно небезпечною чи кримінально протиправною.

15 березня 2022 року Верховна Рада України ухвалила Закон України, спрямований на внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів. Документ отримав назву «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану» [8].

Закон офіційно набув чинності 21 березня 2022 року. Його положення вносять корективи до Кримінального кодексу України, Закону України «Про оборону України», де безпосередньо розкривається поняття бойового імунітету, а також до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» й низки інших нормативно-правових актів. Основною причиною прийняття Закону стала необхідність імплементації практичного досвіду іноземних держав.

На думку Ю.В. Бауліна, слід виділити наступні обставини, які спонукали впровадити бойовий імунітет у систему права України: 1) багато чисельні факти спричинення шкоди правоохоронним інтересам при застосуванні збройної чи іншої сили; 2) побоювання військових та інших осіб щодо кримінальної та іншої юридичної відповідальності за певну шкоду; 3) складність планування бойових дій в умовах обмеженої інформації та стислих строків для прийняття рішення, а також нерідко наявність необхідності в умовах бойової обстановки військовослужбовцю проявляти ініціативу і ухвалювати невідкладні рішення для виконання бойового завдання; 4) дії військовослужбовця у стані бойового імунітету межують з низкою військових злочинів [2, с. 17].

Стан опрацювання проблематики. З огляду на те, що положення про бойовий імунітет є новелою в сучасному законодавстві України, а тому мало досліджена. Можна виділити окремі дослідження бойового імунітету в наукових здобутках: Акімова М.О., Бауліна Ю.В., Бегунца А.О., Кузнецова В.В., Орловської Н.А., Шинкарьова Ю.В. та інших. Водночас, проблематика є настільки нагальною, що потребує постійного дослідження.

Метою статті є комплексний аналіз законодавчих змін щодо впровадження принципу бойового імунітету в українське законодавство, дослідження його правової природи та особливостей застосування в умовах воєнного стану. Метою також є визначення потенційних прогалин у правовому регулюванні та формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Збройний конфлікт – це складний та багатогранний процес, який виходить за межі підрахунку кількості втрат, захопленої техніки чи масштабів завданих руйнувань. У своїй суті він включає прийняття стратегічно важливих рішень, що мають визначальне значення для перебігу бойових дій. Ці рішення покладаються переважно на керівництво військових підрозділів, представників правоохоронних структур, а також посадовців військових адміністрацій.

Щоб забезпечити належні умови для ефективного ухвалення таких рішень, необхідно створити середовище, в якому зазначені особи матимуть змогу діяти, орієнтуючись виключно на актуальні дані оперативної обстановки. Важливо, щоб вони не були змушені відволікатися на потенційні юридичні наслідки своїх дій, особливо якщо ці рішення призводять до втрат у живій силі чи технічному обладнанні.

При аналізі чинного українського законодавства у сфері регулювання військових дій (не враховуючи останніх змін щодо бойового імунітету) виникає стурбованість через те, що майже кожна бойова операція потенційно може призвести до кримінальної відповідальності військового командира.

Зокрема, це стає актуальним у тих випадках, коли в результаті прийнятих рішень зазнає пошкодження техніка або є втрати серед особового складу. Така правова невизначеність створює серйозний тиск на командирів та може негативно впливати на ефективність ухвалення стратегічних і тактичних рішень.

У цьому контексті надзвичайно важливим є впровадження змін та доповнень до законодавства, спрямованих на чітке визначення положень про бойовий імунітет. Це дозволить забезпечити військовослужбовців та відповідальних посадовців законодавчим захистом, що дозволить їм діяти у надзвичайно складних умовах з максимальною концентрацією на оперативних завданнях та адміністративних функціях замість побоювань про юридичні ризики їхніх дій.

Поняття «бойовий імунітет» у тій чи іншій формі присутнє в правових системах багатьох країн. Цей принцип передбачає, що військове командування не може бути притягнуте до відповідальності за свої дії в умовах бойової обстановки або під час реалізації військових операцій. Такий підхід ґрунтується на необхідності ретельного аналізу та врахування конкретних обставин, за яких приймалися ті чи інші рішення [2, с. 26].

Наприклад, у США діє так зване Правило Рендуліча, яке виникло на основі судової практики країни. Воно стосується відповідальності командирів за можливі помилки, допущені під час війни. У цій справі трибунал дійшов висновку, що рішення Рендуліча могло виявитися хибним, але не вважалося злочинним. Судове рішення наголошує: «Обставини, за яких командир ухвалював свої рішення, виправдовують їхню необхідність». Таким чином, справа Рендуліча заклала основу для загального правового підходу до оцінки командирської відповідальності за рішення, прийняті в умовах бойових дій [7, с. 42].

Згідно зі встановленими стандартами, оцінювання дій командирів має здійснюватися виключно на основі інформації, яка була доступна їм на момент прийняття відповідного рішення. Сенат США визначив, що будь-які рішення командирів, військовослужбовців чи інших відповідальних за планування, схвалення або проведення воєнних операцій осіб повинні розглядатися з урахуванням даних, які обґрунтовано могли бути відомі на етапах підготовки, дозволу та реалізації бойових дій. Інформація, що стала відома лише після завершення операції, не може братися до уваги судом.

Подібний принцип бойового імунітету діє і у Великій Британії. Його суть полягає в тому, що військовослужбовці, які беруть участь у бойових операціях, не можуть бути притягнуті до відповідальності за будь-яку недбалість або бездіяльність [7, с. 44].

Отже, впровадження принципу бойового імунітету до чинного законодавства України є як своєчасним кроком, так і таким, що відповідає світовій військовій та правовій практиці.

Проте впровадження зазначеного принципу аж ніяк не означає створення умов для уникнення військовослужбовцями відповідальності. Навпаки, дані положення залишають простір для притягнення їх до відповідальності, якщо вони беруть участь у виконанні явно злочинного наказу або здійснюють дії, які класифікуються як злочини проти людяності. Розглянемо ключові зміни, які з'явилися в законодавстві.

Ухвалений Закон ініціює зміни до Закону України «Про оборону України», зокрема через доповнення першої статті новою нормою, що формулює поняття так званого бойового імунітету. Суть цього поняття полягає у наданні правового захисту військовому командуванню, рядовим військовослужбовцям, добровольцям Сил територіальної оборони Збройних Сил України, працівникам правоохоронних органів, а також цивільним особам, залученим до оборони країни відповідно до Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» [9].

Бойовий імунітет передбачає звільнення цих категорій осіб від юридичної відповідальності, включно з кримінальною, за збитки, пов'язані з втратами в складі особового складу, бойової техніки чи іншого військового майна, а також за наслідки застосування сили (зокрема збройної) під час активного протистояння збройній агресії РФ проти України або ліквідації чи нейтралізації збройного конфлікту. Цей принцип поширюється і на виконання інших завдань, пов'язаних із забезпеченням обороноздатності держави.

Важливий акцент робиться на тому, що відповідальність не покладається в тому разі, якщо нанесені збитки та наслідки були обумовлені факторами, які об'єктивно не могли бути враховані або передбачені навіть за умови розумної обачності в процесі планування та реалізації відповідних дій. Також це стосується ситуацій, де такі наслідки входять до категорії ризику, який вважається виправданим в умовах воєнних дій. Однак цей імунітет має винятки – він не поширюється на випадки порушення міжнародного права, законів та звичаїв ведення війни. Підставою для виклю-

чення також є випадки застосування сили, які суперечать міжнародним договорам, ратифікованим Верховною Радою України [3, с. 127].

Проводячи детальний аналіз наданого визначення, можна одразу виокремити групи суб'єктів, на яких поширюється дія принципу бойового імунітету. До них належать наступні: насамперед - військовослужбовці, включаючи представників військового командування, які безпосередньо виконують завдання з організації та здійснення оборони України; члени добровольчих формувань територіальної оборони, залучені до виконання відповідних заходів у рамках захисту державного суверенітету; працівники правоохоронних органів, які беруть участь в активній обороні України, а також здійснюють дії, спрямовані на забезпечення безпеки населення в умовах збройного конфлікту; громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які легально перебувають на території України і долучаються до загальних заходів оборонного характеру.

Крім цього, категорії ситуацій, у яких можливе застосування бойового імунітету, досить чітко окреслені у відповідному визначенні. Серед таких умов визначаються випадки планування та реалізації заходів, що стосуються: протидії та відбиття збройної агресії РФ проти України, коли ситуація потребує швидкого і скоординованого реагування; ліквідації збройного конфлікту, включаючи заходи зі стабілізації та усунення його наслідків; виконання інших завдань, пов'язаних із забезпеченням обороноздатності країни, що включає як стратегічне планування, так і оперативні дії.

Однак при додатковому аналізі змін до статті 20 Закону України «Про оборону України», можна зауважити певні розширення як щодо обставин застосування принципу бойового імунітету, так і щодо кола суб'єктів, до яких він може бути застосований [1]. Зазначені зміни багато в чому уточнюють межі дії цього принципу. Конкретно вказано, що бойовий імунітет може поширюватися не лише на випадки планування або реалізації вже згаданих заходів з оборони. Додатково під застосування цього принципу можуть потрапляти випадки порушення положень нормативно-правових актів громадянами або посадовими особами у сфері оборони України. Це свідчить про більш гнучкий підхід до реалізації принципу імунітету в умовах сучасного законодавчого контексту [10].

Водночас, як уже згадувалося раніше, бойовий імунітет не забезпечує повного звільнення від відповідальності під час здійснення військових дій. Ця теза чітко прописана в оновленій статті 17 Закону України «Про оборону України». У законі йдеться про те, що військове командування, військовослужбовці, добровольці Сил територіальної оборони Збройних Сил України, працівники правоохоронних органів, а також особи, визначені Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», беручи участь у відбитті збройної агресії проти України, ліквідації або нейтралізації збройного конфлікту чи виконанні інших завдань оборонного характеру із застосуванням будь-яких видів зброї, зобов'язані дотримуватися законів і звичаїв війни та правил застосування збройної сили, визначених міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України.

Окрім цього, важливо зазначити, що зміни до законодавства передбачають звільнення не лише від кримінальної відповідальності, на якій зроблено окремий акцент. Також йдеться про адміністративну відповідальність і відповідальність, встановлену Дисциплінарним статутом Збройних Сил України та Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України.

Зміни до Кримінального кодексу України передусім стосуються впровадження правового поняття бойового імунітету, що вже стало важливим елементом законодавства. У зв'язку з цим було доповнено розділ VIII «Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння» новою статтею 43-1 під назвою «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України» [8].

Зміст цієї статті визначає, що дії чи бездіяльність в умовах воєнного стану або збройного конфлікту, які спрямовані на відсіч чи стримування агресії російської федерації або іншої держави, не вважаються кримінальними правопорушеннями. Це стосується навіть ситуацій, коли такі дії завдають шкоди життю або здоров'ю нападника чи іншим охоронюваним інтересам. Виняток становлять випадки тортур, застосування заборонених міжнародним правом засобів ведення війни або інших порушень законів і звичаїв війни, закріплених у міжнародних договорах, які ратифікувала Верховна Рада України.

Важливо зазначити, що ця норма є втіленням принципу бойового імунітету в контексті кримінального права. Проте вона дещо відрізняється від формулювання поняття бойового імунітету, яке міститься в Законі України «Про оборону України». Основна різниця полягає в акцентах: якщо в Кримінальному кодексі наголос зроблено на виключенні кримінальної протиправності діянь, то в Законі йдеться про звільнення осіб від кримінальної відповідальності за такі дії [1].

У статті 43-1 Кримінального кодексу України йдеться про виключення кримінальної протиправності, яке повністю усуває саму можливість кваліфікувати певні діяння як злочин або кримінальний проступок [6]. Головна відмінність полягає у тому, що відповідно до цієї статті, дії, спрямовані на

відсіч чи стримування збройної агресії, переслідують досягнення суспільно корисного результату. Внаслідок цього вони не можуть вважатися суспільно небезпечними.

Таким чином, фактично відсутня суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, що унеможлиблює констатацію самого факту вчинення злочину чи проступку. Звідси випливає, що особа, яка здійснила такі дії, взагалі не може бути визнана винною. У випадку ж звільнення від кримінальної відповідальності ситуація кардинально відрізняється. Тут кримінальне правопорушення все-таки мало місце, тобто особа вчинила дії, які підпадають під ознаки злочину або кримінального проступку. Проте звільнення настає через існування певних обставин, що передбачені у розділі IX Кримінального кодексу України.

У даному контексті варто підкреслити, що дії особи були суспільно небезпечними і мали на меті настання небажаних суспільно небезпечних наслідків. У цьому випадку всі елементи складу злочину присутні, включаючи суб'єктивну сторону. Тому особу цілком можна визнати винною. Однак за визначених законом умов вона звільняється від юридичної відповідальності за вчинене правопорушення [5].

Виходячи із сутності поняття бойового імунітету, можна припустити, що дії, які підпадають під цей принцип, спрямовані на досягнення суспільної користі, а тому не мають вважатися кримінальними правопорушеннями. З огляду на це, юридичне визначення принципу бойового імунітету та правових наслідків його застосування більш точно відображене в статті 43-1 Кримінального кодексу України. Відповідно, формулювання, наведене в Законі України «Про оборону України», потребує певного уточнення або корегування.

Проте аналіз зміненої статті 20 Закону України «Про оборону України», яка передбачає, що посадові особи та громадяни, винні в порушенні законодавства й інших нормативно-правових актів у сфері оборони, несуть відповідальність відповідно до закону з урахуванням бойового імунітету, дає підстави для іншого трактування. У цьому контексті бойовий імунітет виглядає радше як пом'якшувальна обставина, яка враховується під час притягнення особи до відповідальності.

Ще одним важливим аспектом, який викликає обговорення в процесі аналізу статті 43-1 Кримінального кодексу України, зокрема її третьої частини, є невключення до переліку дій, що не вважаються кримінальними правопорушеннями, зберігання зброї або боєприпасів із метою їх подальшого використання в контексті відсічі та стримування збройної агресії [4]. З одного боку, можна визнати логічним і обґрунтованим, що якщо звичайні громадяни фактично мають законне право на застосування зброї із зазначеною метою, то й її зберігання має визнаватися правомірним. Однак, з іншого боку, варто враховувати формалізований підхід, який іноді демонструють органи правопорядку у виконанні своїх повноважень. Такий підхід може призвести до неоднозначного трактування норм права. З огляду на це, було б доцільно усунути цей недолік, аби гарантувати більш чітке і недвозначне регулювання відповідних ситуацій. Водночас, якщо розглядати питання в більш загальному контексті, необхідність ухвалення цього Закону є очевидною.

Висновок. Імплементация принципу бойового імунітету має стратегічну мету – створити дієві механізми правового захисту наших воїнів та забезпечити мінімізацію юридичних ризиків для тих, хто захищає державу. У цьому аспекті законодавство та правоохоронна система повинні функціонувати як єдиний злагоджений механізм, який стане надійним фундаментом для безперервної підтримки наших захисників у їхній боротьбі за свободу та безпеку країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Акімов М.О. Деякі проблеми кримінально-правової регламентації бойового імунітету та шляхи їх розв'язання. *Проблем кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану*: матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 26 трав. 2022 р.) / [редкол.: С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 15–19.
2. Баулін Ю.В. Бойовий імунітет як обставина, що виключає кримінальну відповідальність. *Кримінально-правові й процесуальні відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали круглого столу, проведеного в межах Днів науки на факультеті правничих наук Національного університету «Кієво-Могилянська академія» (27 січня 2023 р.). Київ: НАУКМА, 2023. С. 17–24.
3. Бегунц А.О. Феномен імунітетів у кримінальному праві України. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «ПРАВО». Випуск 34, 2022. С. 125–132.
4. Бойовий імунітет. Огляд змін до законодавства. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/210201_boyoviy-munitet-oglyad-zmn-dozakonodavstva.
5. Єрмачков О. Яка відповідальність чекає на російських загарбників: імунітет комбатанта і хто може ним скористатися. URL: <https://pravo.ua/iakavidpovidalnist-chekaie-na-rosiiskykh-zaharbnikiv-imunitet-kombatanta-ta-khtomozhe-nym-skorystatysia/>

6. Кримінальний кодекс України : проєкт станом на 30.01.2023 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/01/30/proyekt-kryminalnogo-kodeksuukrayiny-stanom-na-30-01-2023.pdf>
7. Навроцький В. Про так званий «Імунітет комбатанта». *Право України*. 2023. № 5. С. 39–54.
8. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії режиму воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 року № 2124-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#Text>.
9. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України: Закон України від 03.03.2022. № 2114-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text>
10. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.